

1. Aanleiding voor Groeigericht werken

Bij SKON is in de afgelopen jaren de behoefte ontstaan om meer werk te maken van de pedagogiek van de opvang. Hoe maak je waar dat kinderen zich ontwikkelen en wat kunnen ze dan zoal ontwikkelen in de periode dat ze toevertrouwd zijn aan de kinderopvang?

In de aanbestedingsofferte lezen we:

De kinderopvang in Nederland is bezig met het maken van een kwaliteitsslag. Na de onstuimige groei van de kinderopvang in het afgelopen decennium (een groei die zeker nog een aantal jaren zal doorgaan) is de tijd rijp om stil te staan bij wat bereikt is en vooral ook na te denken over mogelijke verbeteringen en innovaties. Daarbij kan aangesloten worden op reeds ingezette beleidsontwikkelingen, zoals bijvoorbeeld de verplichting dat basisscholen vanaf 2007 buitenschoolse opvang moeten bieden aan ouders die dat wensen. Maar zeker zo belangrijk is om vanuit de kinderopvang na te gaan of er een pedagogische visie ontwikkeld en in praktijk gebracht kan worden, die tegemoet komt aan de veelgehoorde wens dat de ontwikkeling van kinderen gezien moet worden als een doorgaande lijn. Een innovatieve pedagogiek die aansluit bij en doorloopt in het onderwijs, maar die ook in staat is om de opvang en opvoeding van 'bijzondere' kinderen te integreren. Deze doorgaande lijn sluit aan bij het advies van de Onderwijsraad (2002) die onderzoek heeft verricht naar de aansluiting van kinderopvang en peuterspeelzalen bij het basisonderwijs. In haar rapport 'Spelenderwijs, kindercentrum en basisschool hand in hand' signaleert de Raad dat er sprake is van onvoldoende aansluiting tussen het voorschoolse traject en basisschool en adviseert een betere samenwerking. De Raad beveelt onder andere aan:

“Het kindercentrum moet in samenwerking met de basisschool zorgen voor een doorgaande ontwikkelingslijn van kinderen. Door samenhang aan te brengen tussen het pedagogische programma van het kindercentrum en groep 1 en 2 van de basisschool ontstaat er meer continuïteit in de opvoeding en de ontwikkeling van kinderen. Met de inhoudelijke koppeling wordt tevens een aanzet gegeven om het kindercentrum in te richten naar de pedagogische oriëntatie van de school. In een wijk/gemeente ontstaat hierdoor voldoende differentiatie naar identiteit en pedagogische oriëntatie. Afhankelijk van de mate van samenwerking kan de minimale samenwerking uitgroeien tot verdere integratie van onderwijs en opvang. Voor de pedagogische differentiatie van kindercentra kan dit een forse meerwaarde betekenen.”

In het kader van een, in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, door het Waarborgfonds Kinderopvang geïnitieerd project voor vernieuwende bouwkundige concepten voor de kinderopvang, heeft SKON in 2005 samen met twee architecten (Fred Bos en Robert Jockin) de contouren geschetst van een dergelijke visie. We noemen deze visie 'Groeigericht'. Zij is gebaseerd op de Duitse psycholoog Erik Erikson, die de levensspanne verdeelt in acht fasen van psychosociale ontwikkeling.

In de eerste vier fasen, die de leeftijd van 0 tot 12 jaar omvatten, ontwikkelt het kind zich in eigen tempo en wordt vanuit zijn eigen nieuwsgierigheid naar een volgende ontwikkelingsstap getrokken. In deze visie staat niet de klassieke groep centraal maar het individuele kind en zijn ontwikkeling, als onderdeel van een groep die van samenstelling kan wisselen, al naar gelang de fase waarin het kind zich bevindt. De leidster is geen groepsleidster maar een coach. In de groeigerichte visie zal de ruimtelijke vormgeving en inrichting van een kindercentrum anders worden dan in een meer traditioneel kindercentrum¹.

Met een nieuwe pedagogische werkwijze voor de kinderopvang, die tevens aansluit op verschillende onderwijsvisies, neemt de differentiatie in pedagogische visies in de kinderopvang toe. Daarmee ook de keuzemogelijkheden voor ouders. Momenteel is het aantal verschillende visies binnen de kinderopvang beperkt. De 'groeigericht' visie sluit aan op zowel bestaande onderwijsvisies (Montessori, Dalton) als op vernieuwende onderwijsvisies (Ontwikkelingsgericht, Natuurlijk Leren), waarbij de competenties van het kind het uitgangspunt zijn. Dit maakt samenwerking mogelijk tussen onderwijs en kinderopvang op pedagogisch-didactische aspecten.

Continuïteit in ontwikkeling en opvoeding van kinderen wordt versterkt door samenhang te brengen in de pedagogische visie en werkwijze van kinderopvang en school. Momenteel ontbreekt die doorgaande lijn, omdat pedagogische visies van kinderopvang en onderwijs zelden op elkaar afgestemd zijn. Daardoor kan als een kind vier is de overgang van het ene pedagogische milieu (kinderdagverblijf, peuterspeelzaal) naar het andere pedagogische milieu (school) erg groot zijn. Zeker als daarnaast het kind naar de buitenschoolse opvang gaat, die weer vanuit een andere pedagogische visie werkt, kan dat veel onzekerheid en onduidelijk voor het jonge kind met zich meebrengen. De kinderopvang, als wegbereider voor de vroegkinderlijke ontwikkeling, heeft er veel belang bij als de door haar ingezette en goed onderbouwde visie wordt doorgezet naar onderwijs en buitenschoolse opvang. In een groeigerichte visie die uitgaat van individuele competenties, kan ook VVE (en wellicht ook de peutertaaltoets) een logische plek krijgen, zonder stigmatiserend te werken. Een kind met een taalachterstand gaat bijvoorbeeld vaker naar de lounge waar gelezen en voorgelezen wordt.

De uitwerking van een concrete visie naar de accommodatie en inrichtingselementen komt weinig voor. Dit terwijl uit onderzoek blijkt dat een goede afstemming tussen visie en accommodatie de kwaliteit van de kinderopvang vergroot.

¹ Zie voor meer gedetailleerde informatie pagina 41 en verder in de publicatie 'Bouwen voor kinderopvang. Toekomstvisies' (2006, Thoth, Bussum)

2. Achtergronden van groeigericht werken

Groeigericht werken heeft verschillende pedagogische bronnen. Zo wordt onder andere inspiratie geput uit Piaget, Erikson, Reggio Emilia, Ontwikkelingsgericht Onderwijs (OGO) en Natuurlijk Leren.

Psychologische/ pedagogische bronnen

- Piaget
 - Erikson
 - Vygotsky
- ontwikkelingsfasen
- Montessori
 - Freinet
 - Steiner
 - Korczak
 - Reggio Emilia
- het kind in zijn omgeving
- OGO
 - Natuurlijk Leren
- manieren van leren en ontwikkelen

We kunnen de gehanteerde achtergrondconcepten onderscheiden in:

- Het kind ontwikkelt zich fasegewijs.
- De omgeving van het kind bepaalt mede hoe het kind zich ontwikkelt.
- Leertheorieën bepalen mede hoe het kind zich ontwikkelt.

In alle genoemde theorieën wordt gepleit voor het volgen van het kind in zijn geheel, en de ontwikkeling niet los te zien.

Uiteindelijk kozen we voor de volgende sturende principes voor Groeigericht werken:

- Kinderen ontwikkelen zich staps- en sprongsgewijs in ontwikkelingsfasen.
- Het kind wordt groot in een groter en breder wordende omgeving.
- Een kind is een autonoom wezen, een begeleider heeft een ondersteunende rol.
- Begeleiders kiezen bewust voor sturing, halfsturing of zelfsturing.
- Kinderen hebben keuzes.
- We werken in en met de echte wereld, de ruimte als pedagoog.

Daarna stelden we de volgende vuistregels vast:

skon
kinderopvang
Niet zo onderhandelend als kinderen

We werken groeigericht als...

- Het kind een keuze heeft op basis van eigen interesse/ voorkeur
- Niet de leeftijd, maar de ontwikkeling bepaalt wat een kind doet
- Kinderen uitgedaagd en geprikkeld worden om de echte wereld te verkennen
- Pedagogisch medewerkers een ondersteunende rol hebben:
 - je bent actief afwezig (waarnemen, volgen, bewust ruimte geven)
 - of bedoeld aanwezig (prikkelen, uitdagen)
- Pedagogisch medewerkers samen met kinderen hun ontwikkeling volgen
- Pedagogisch medewerkers samen verantwoordelijk zijn voor de hele groep kinderen

Groeigericht werken: over pedagogiek en over gebouwen

In de aanbesteding van SKON lezen we: "Binnen dit project is het de bedoeling om de visie Groeigericht werken en bouwen uit te werken tot een concrete werkwijze én een programma van eisen voor het gebouw. Op basis hiervan zullen op enkele locaties van SKON de werkwijze én het programma van eisen voor het gebouw worden toegepast. Aan het einde van het project zullen de resultaten breed worden verspreid binnen de kinderopvang."

De combinatie van het denken over het gebouw, waarin kinderen in zones verblijven en zelf kiezen in welke zone zij zich willen ontwikkelen, op basis van hun ontwikkelingsfase, werkt versterkend. Het is wel van groot belang dat je in het werken in een groeigerichte omgeving steeds weet hoe het gebouw de ontwikkeling kan ondersteunen en dat deze omgeving bewust wordt ingezet als pedagoog. Dat betekent dus bewust omgaan met de 'ontwikkelaars' en goed nadenken over de inrichting van de binnen- en buitenruimte.

Als bijlage vindt u op de volgende pagina's 'Groeigericht – Pedagogische visie en pedagogisch werkplan'.

3. Ontwerpbijsessies met pedagogisch medewerkers

Ook al is het ontwerptraject voor Groeigericht werken al een keer doorlopen door de eerste twee kinderdagverblijven, we kunnen niet voorspellen tegen welke hobbels nieuwe teams zullen aanlopen. Iedere keer als er weer een locatie start met Groeigericht werken, zal die groep medewerkers opnieuw moeten bepalen wat er op die locatie aan de orde is, welke kwesties spelen en wat daarvoor de beste oplossingen zijn.

Wel weten we dat er globaal 6 grote thema's aan bod moeten komen voordat een groep medewerkers zich voldoende in staat kan achten te starten met Groeigericht werken. Tegelijk is het zo dat we vanaf bijeenkomst 1 experimenteren met nieuwe vormen en vaardigheden. De resultaten van deze experimenten worden als praktijkkennis en -ervaring ingebracht in de volgende bijeenkomsten.

De 6 ontwerpbijsessies in grote lijnen:

Blok 1 De basis

Wat is Groeigericht werken?:

- De relatie kind – pedagogisch medewerker – omgeving.
- Professioneel handelen en feedback.

Blok 2 Pedagogisch medewerker centraal (avond met eigen team)

- Wat is mijn rol, wat ga ik 'anders' doen?
- Groeigerichte competenties.

Blok 3 Kind & groei

- Activiteiten voor verschillende zones: onderzoekjes / projecten / workshops.
- De wereld van het kind: relatie tussen kinderen, relatie met ouders, identiteitsontwikkeling.
- Werken met bedoelingen.
- Sturing en zelfsturing / veiligheid en kleine risico's.

Blok 4 Kind volg jezelf

- Ontwikkelingslijnen voor kinderen en kindportfolio.
- Reflecteren op en volgen van groei.
- Vinden van bewijs voor ontwikkeling.

Blok 5 Ruimte (avond met eigen team)

- Ontwerpen van inrichting van de ruimte.
- Voorbereiden (ontwikkelings-)omgeving voor de 4 fases.

Blok 6 Ritme, routine en rituelen

- Dagprogramma: ritme, routine en rituelen.
- Terugblikken en vaststellen van gemaakte keuzes.

- **Werkschema's bijeenkomsten**

Bij het ontwerpen van de bijeenkomsten maken we gebruik van het model 'leren en ontwerpen'.

Dit model stuurt erop aan dat in bijeenkomsten een goede afwisseling is tussen theorie en praktijk en het maakt sterk gebruik van eigen ervaringen en opvattingen van deelnemers. Het model is gebaseerd op sociaal-constructivistische leertheorieën.

Alle bijeenkomsten worden geopend met het delen van ervaringen of voorkennis (het subjectieve concept). Daarna wordt ofwel meteen gewerkt met ingebrachte praktijk, of er wordt nieuwe theorie/achtergrondinformatie toegevoegd. Dit gebeurt altijd interactief. Deelnemers maken producten die ze de volgende dag kunnen gebruiken en verwerken de theorie zodanig, dat zij die wendbaar kunnen inzetten.

Een werkdag is nooit statisch. Deelnemers zijn meer met elkaar in gesprek dan met de trainer en men zit nooit langer dan 20 minuten te luisteren naar een verhaal.

De opstelling van de groep is meestal in kleine groepjes of in een grote kring en varieert gedurende de dag. Eigen inbreng van de groep is essentieel. In die zin is geen sprake van een 'klassieke' cursus waarin de trainer brengt en de deelnemers halen.

Schema leren en ontwerpen

Informatie	Subjectief concept	Praktijk
opnemen	openen	ervaren
	delen	
	bewerken	verwerken
		doen maken
	reflecteren	
	integreren	

Bron: Munnik, C. de en K. Vreugdenhil. Onderwijs Ontwerpen. Groningen, 2001

- **Het voorbereiden van bijeenkomsten**

Voorafgaand aan de ontwerpbijsessies met het team is er steeds overleg met de locatiemanager, de trainers en eventueel de VIB-ers of trainers-in-training. Meegenomen in de voorbereiding wordt de opbrengst van de voorafgaande bijeenkomst en de verwachte ontwikkeling in de komende periode. Dit hangt ook samen met de voortgang en oplevering van het parallel lopende verbouwingsplan / oplevering van de nieuwbouw.

Waar mogelijk proberen we gelijk op te plannen met de nieuwbouw, zodat het team aan het eind van het ontwerpprogramma meteen aan de slag kan. Als de nieuwbouw niet op tijd wordt opgeleverd, gaat het team toch aan de slag, maar dan op een aangepaste manier in de eigen locatie.

Omdat de bijeenkomsten zijn opgebouwd rondom de belangrijkste herontwerpdomeinen (wat is Groeigericht werken, wat betekent het voor mij, wat betekent het voor het kind, hoe volgen we de ontwikkeling, wat betekent het voor de ruimte, wat betekent het voor de tijd?), komen er bij pedagogisch medewerkers die de omslag willen maken ook heel veel vragen op over de huidige praktijk. Het is daarom goed om al tijdens het herontwerptraject langs te gaan in de werkpraktijk. Het verschil tussen de huidige en de beoogde situatie wordt dan helder en het is makkelijker om te relateren aan de 'werkomgeving-van-vandaag'.

De bijeenkomst wordt geschetst aan de hand van het model leren en ontwerpen. Wij raden aan om gebruik te maken van de door ons geschetste plannings, maar we raden af om deze zonder meer over te nemen! Steeds zal voorafgaand aan de bijeenkomst bekeken moeten worden met welke emoties en ervaringen (subjectief concept), praktijksituaties (praktijk) en voorkennis (informatie) deelnemers aan de bijeenkomst deelnemen. Dat bepaalt voor een groot deel het succes van die bijeenkomst. We werken in het hier en nu, en storingen gaan voor.

Houd rekening met weerstand tegen de onbekende nieuwe situatie, ook als die gewenst is. Het loslaten van de vertrouwde omgeving is voor iedereen lastig, ook voor de meest gemotiveerde mensen. Hier moet het gesprek in de bijeenkomsten ook over kunnen gaan.

4. Coaching on the job en VIB

Coaching on the job is een vorm van vraaggestuurde begeleiding. Dat betekent dat pedagogisch medewerkers samen met de coach bepalen waarover het gesprek gevoerd gaat worden en waarnaar de coach in het werk zal kijken. Zo kan de coach meekijken naar inrichting van de ruimte, dagindeling, wisselen van activiteiten, keuze voor kinderen, de dynamiek tussen sturen en zelfsturing en het voeren van gesprekken met kinderen. Een coach die coacht 'on the job' is erbij, terwijl de pedagogisch medewerker aan de slag is met de kinderen en in die zin ook meewerkt. Zo kan coaching on the job ook bestaan uit het modelleren van gedrag of het stopzetten van situaties die zich voordoen.

In Groeigericht werken wordt zowel 'open' gecoacht als vanuit de principes van Video Interactiebegeleiding.

In VIB staan 6 kijkpunten centraal (zie communicatiecirkel SKON op de volgende pagina):

1. Initiatieven van het kind waarnemen.
2. Initiatieven van het kind ontvangen.
3. Benoemen.
4. Beurtverdeling.
5. Leiding geven en nemen.
6. Ik benoeming.

Daarnaast zijn vuistregels opgesteld voor het Groeigericht werken. Deze zouden zichtbaar moeten worden gedurende een werkdag:

- a. Ik laat het kind zelf kiezen op basis van interesse en voorkeur.
- b. De behoefte en ontwikkeling van kinderen sturen mijn handelen.
- c. De interactie tussen pedagogisch medewerker en kind is gericht op meespelen en samen ervaren.
- d. Ik zorg voor nieuwe prikkels en uitdaging, zodat het kind de echte wereld kan verkennen.
- e. Ik stimuleer kinderen op de 5 ontwikkelingsgebieden van Groeigericht werken;

ik en de ander
ik weet en kan
ik en mijn lijf
ik als kunstenaar
ik vertel en luister

sociaal, emotioneel
cognitief
motorisch, seksueel, zintuiglijk
creatief
communicatief

- f. Ieder kind is anders en dat bepaalt wat het kind doet. Ik waardeer en benoem de verschillen.
- g. De activiteiten zijn afwisselend gericht op het individuele kind, op een klein groepje kinderen en soms op een grotere groep.
- h. Ik laat kinderen hun eigen ontwikkeling volgen in een portfolio.

Van de coaching doet een pedagogisch medewerker verslag in haar eigen portfolio. Dit dient als basis voor de competentiegerichte begeleidingsgesprekken die worden gevoerd door de locatiemanager.

5. Ouderbijeenkomsten

Ouders zijn partner in Groeigericht werken. Dat betekent dat zij meedenken over de ontwikkeling van hun kind en dat ze zoveel mogelijk betrokken worden bij het uitvoeren van activiteiten in de groep. Waar kinderen rijke ervaringen opdoen, ontwikkelen ze zich het meest.

Ouders worden bij de aanmelding van hun kind geïnformeerd over de gang van zaken op een groeigericht kinderdagverblijf. In zo'n dagverblijf kunnen wellicht andere keuzes gemaakt worden dan thuis. Daarover wordt gesproken. Zo volgt de pedagogisch medewerker het ritme van het kind. Voor de jongste kinderen is dat geen groot verschil: het kind slaapt en eet als het daaraan behoefte heeft. Deze lijn wordt doorgetrokken naar de oudere leeftijdsgroepen. Dat betekent misschien dat kinderen op het dagverblijf op een ander moment in slaap vallen dan thuis, of dat er op een ander moment gegeten wordt. Omdat kinderen de verantwoordelijkheid krijgen die ze aankunnen, komen ouders soms voor verrassingen te staan. Het is belangrijk dat het groeigerichte kinderdagverblijf hierover voortdurend in dialoog is met de ouders.

Wij raden aan met enige regelmaat een interactieve ouderbijeenkomst te organiseren, waarin ouders zoveel mogelijk zelf ervaren hoe uitdagend het is om zelf te mogen kiezen, te kunnen spelen op een prikkelende plek, te mogen eten als je daar trek in hebt. Zo'n avond wordt zoveel mogelijk groeigericht ingericht rondom een basisthema of vuistregel van Groeigericht werken (zoals 'het kind als kunstenaar').

Daarnaast zijn er portfoliogesprekken met de ouders. In deze gesprekken bespreken de pedagogisch medewerkers en de ouders de groei die het kind heeft doorgemaakt. Ouders kunnen ook gevraagd worden om 'bewijs' aan te leveren voor diverse groeidomeinen. Zo kunnen ouders thuis ook in beeld brengen hoe hun kind zich ontwikkelt. Het is voor ouders vaak een ontdekking dat kinderen het al vanaf jonge leeftijd heel interessant vinden om zichzelf terug te zien op een foto of op video. Het maakt het mogelijk om in gesprek te zijn over iets wat zich in het verleden heeft afgespeeld.

UITGANGSPUNTEN GROEIGERICHT WERKEN

- Groeigericht werken gaat ervan uit dat elk mens zich mag ontwikkelen op zijn eigen wijze en tempo met wederzijds respect voor ieder mens. Dit geldt zowel voor kinderen als volwassenen.
- Elk initiatief van ieder kind wordt beloond.
- De volwassene heeft de opdracht het kind te ondersteunen bij het verduidelijken van wat het wil en doet.
- Kinderen zijn eigenaar van hun eigen ontwikkeling.
Van elk kind wordt een portofolio gemaakt waarin de ontwikkeling van het kind wordt bijgehouden.
- Het kinderdagverblijf moet veiligheid bieden, letterlijk en figuurlijk; het moet een veilige basis zijn voor ieder kind.
- De dagelijkse gebeurtenissen van het kind, de volwassenen en de wereld om hun heen zijn leidend voor de activiteiten in het Groeigericht kindercentrum.
- Groeigericht werken gaat uit van 6 ontwikkelingsfases in de ontwikkeling van kinderen, en 5 ontwikkelingsgebieden. Deze fases en ontwikkelingsgebieden staan beschreven in het pedagogisch werkplan.
- De structuur van de dag in het kindercentrum wordt niet bepaald door de klok (alles op vaste tijden), maar door de activiteiten die worden ondernomen.
Structuur wordt vertaald in:
 - Ritme
 - Rituelen
 - Routine

Startbijeenkomst voor geïnteresseerde teams

We gaan er bij Groeigericht werken van uit dat kinderen kiezen. Dat verwachten we dus ook van pedagogisch medewerkers. Op een plek waar wel verbouwd wordt, maar waar vanuit een andere visie het team niet bewust kiest voor een andere werkaanpak, zal Groeigericht werken onvoldoende aanslaan. De duurzaamheid van de verandering komt dan meteen onder druk te staan.

Het is van groot belang dat een team weet waar het aan begint, voordat er 'ja' gezegd wordt tegen Groeigericht werken. Daarom organiseren we een startbijeenkomst. Als aan het eind van de startbijeenkomst blijkt dat teveel teamleden beren op de weg zien, raden we sterk af om het concept alsnog in te voeren.

Naast de keuze die door de pedagogisch medewerkers gemaakt wordt, is er een keuze die voor het management gemaakt moet worden: wil je Groeigericht werken omdat je het ziet zitten om anders pedagogisch te handelen? Kun je leiding geven aan deze verandering? Pedagogisch medewerkers geven in de omslag vooral aan dat ze het lastig vinden om te vertrouwen op wat kinderen zelf kunnen. Het loslaten van routines en het aanleren van nieuwe begeleidingsvaardigheden vraagt veel van professionele medewerkers.

Groeigericht werken
Programma startdag
10.00 – 17.00 uur

Thema van Startdag: Kennismaking met Groeigericht werken

Doel startdag

- Pm-er krijgt inzicht in wat Groeigericht werken inhoud.
- Pm-er krijgt inzicht of Groeigericht werken past bij haar eigen pedagogische visie.
- Pm-er krijgt zicht op wat de training inhoud en wat er de komende trainingen gaat gebeuren.

Tijd	Inhoud	Werkvorm	Benodigde materialen
10.00 - 10.30	Programma werkdag: <ul style="list-style-type: none"> • Iets te weten komen. • Wat is groeigericht? • Hoe sta ik erin? Kennismaking met elkaar.	Denk voor jezelf na: Wat hoop je dat Groeigericht werken jou brengt? Loop rond en zoek iemand op die je niet kent/slecht kent: schud elkaar de hand en vertel elkaar wat je hoopt.	
10.30- 11.00	Groeigericht werken: Wat is het wel en wat is het niet? Korte presentatie van de trainer over Groeigericht werken; visie en waarop SKON met Groeigericht werken is gestart. Vervolgens ook beeldmateriaal bekijken over Groeigericht werken.	Pm-ers mogen vragen stellen.	<ul style="list-style-type: none"> • Uitgangspunten Groeigericht werken. • Pedagogische visie en werkplan.
11.00 – 11.30	Beelden van film 'Groeigericht werken' gezamenlijk bekijken met een opdracht.	Welke beelden roept het bij je op? <ul style="list-style-type: none"> • Welke vragen heb je erbij? • Leuk: wel of niet? • Nieuw / sluit aan / sluit niet aan. 	<ul style="list-style-type: none"> • Film van de Blauwe Bever. • Ander beeldmateriaal.

GROEIGERICHT

11.30 – 12.00	Tijd om te reflecteren Link leggen met huidige werkwijze. Wat doet het met je?	Individueel 10 minuten om een reflectie op te schrijven. Uitwisselen met elkaar.	Reflectiespiegel.
12.00 – 12.15	Materiaal Groeigericht werken: • Trainingsmappen. • Etc.	Uitdelen van het basismateriaal.	Trainingsmappen voor alle deelnemers met tabbladen en aantal insteekhoezen.
12.15 – 13.15	Pauze		
13.15 – 13.45	Verschillen tussen traditioneel (hoe ze nu werken) en Groeigericht werken.	In tweetal verschillen bespreken. Verzamelen op twee flaps.	Flapover met stift.
13.45 – 14.30	Eerste ontwerp maken voor een zone en bepaalde activiteit. Dit presenteren aan de rest van de groep en aangeven waarin het een voorbeeld is van Groeigericht werken.	In viertallen maken de pm-ers een eerste ontwerp voor een groeigerichte aanpak.	Flaps, stiften, plakband, tijdschriften om plaatjes uit te knippen, schaar, lijm, etc. Schema fases, activiteiten en ontwikkelingsgebieden.
14.30– 15.15	Presentaties.	Presentatie aan elkaar van de verschillende ontwerpen. Anderen geven feedback en gebruiken hierbij de uitgangspunten van Groeigericht werken.	Uitgangspunten Groeigericht werken.
15.15 – 15.30	Pauze		
15.30 – 16.15	Reflectie of Groeigericht werken bij je past en waar je nog vragen over hebt.	3 hoeken: • Past goed bij me. • Past, maar wel vragen. • Weet het nog niet: ik heb nodig..... Daar een gesprek over aangaan en afspraken maken.	

GROEIGERICHT

16.15 – 16.30	Hoe ziet het trainingstraject er uit? Informatie over de komende trainingen en aapak.	Vertellen wat de partners kunnen verwachten.	Uitdelen programma van de komende trainingen.
16.30 – 17.00	Afsluiting.	Terugblik: <ul style="list-style-type: none"> • Top. • Min. • ? 	Post-its. Deze kort bespreken.

Groeigericht werken
Programma BLOK 1
10.00 – 17.00 uur

Thema van Blok 1: De Basis

Doel blok 1

- Pm-ers krijgen zicht op verschil tussen Groeigericht werken en traditionele opvang.
- Pm-ers verruimen hun kennis over theoretische opvattingen over de pedagogiek in de kinderopvang.
- Pm-ers onderzoeken hun eigen pedagogische opvattingen.
- Pm-ers vergroten hun kennis over Groeigericht werken ten aanzien van hun eigen rol.
- Pm-ers zijn gestimuleerd om met kleine experimenten te starten.

Tijd	Inhoud	Werkvorm	Benodigde materialen
10.00 – 10.15	Welkom en kennismaking.	Rondlopen en van twee mensen de handen schudden en delen wat je van de dag verwacht.	
10.15 – 10.30	PM-ers zelf laten nadenken over wat Groeigericht werken is en wat traditionele opvang is.	Puzzelstukjes met verschillende uitspraken. In tweetallen puzzel maken. Uitwisselen in de grote groep.	Strookjes met verschillende uitspraken die enerzijds passen bij Groeigericht werken en anderzijds bij traditionele opvang.
10.30 – 11.00	Theorie over verschillende pedagogen.	Verhaal van trainer ondersteunt met ppt.	Ppt en handout.
11.00 – 11.45	Eigen opvattingen van pm-ers onderzoeken: wat is je persoonlijke opvatting over Groeigericht werken en hoe zie jij jouw rol?	Zelf m.b.v. een denkorganizer opschrijven welke opvattingen je hebt. In tweetallen elkaar bevragen en je eigen opvattingen scherp krijgen.	Denkorganizer.

11.45 – 12.00	Informatie over training Groeigericht werken; wat kunnen pm-ers in de komende trainingsdagen verwachten?		Handout met de verschillende trainingsonderdelen en data.
12.00 – 13.00	Pauze		
13.00 – 13.30	Reflectie-opdracht: Wat is voor jou het meest inspirerend aan Groeigericht werken?	Voorblad maken voor de trainingsmap op basis van de reflectie.	Gekleurde blaadjes, stiften, tijdschriften, schaar, plakband, lijm.
13.30 – 14.30	Met pm-ers hun eigen ervaringen onderzoeken t.a.v. drie polen: 1. Opvang – pedagogische bedoeling 2. veiligheid – kleine risico's 3. sturing - • Hoe ben je zelf opgevoed? • Hoe sta je daar nu in vanuit je rol als pm-er?	Groep in tweeën splitsen en verdelen over de ruimten. Drie polen op de grond: a -----b • Denk aan je eigen opvoeding; waar op de lijn ga je dan staan? • Waar ga je nu als pm-er staan?	Drie polen op een flap schrijven.
14.30 – 14.45	Pauze		

GROEIGERICHT

14.45 – 15.30	<p>Groeigericht werken: werken met verschillende zones. In iedere zone activiteitgebieden. Waarin zou je op een dag in de relatie pm-er en kind meer groeigericht kunnen werken?</p> <p>Eerste ontwerp maken</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wat wil je ze leren? • Waarom? • Hoe? 	<p>Uileg geven over schema Groeigericht werken.</p> <p>Hier gaan de pm-ers in 6 groepjes aan de slag en maken een eerste ontwerp voor de verschillende fases van kinderen.</p> <p>Rol van de groepsleiding (dus wat jullie zelf doen) voor de activiteit. Kleur de ontwikkelingsgebieden in, die hierbij een rol spelen.</p>	Schema Groeigericht werken.
15.30 – 16.15	Van de fases wordt door de pm-ers een eerste idee gegeven hoe hun werk eruit kan zien binnen Groeigericht werken.	Presentatie per fase door de verschillende groepen. Andere pm-ers luisteren en stellen vragen.	
16.15 – 16.45		Bedenk in een klein groepje wat jullie voor kleine experimentjes kunnen gaan doen en op welke wijze je dat de volgende keer wil presenteren.	
16.45 – 17.00	<p>Vooruitblik naar de volgende blokken.</p> <p>Terugblik: reflectie.</p>	Opdracht reflectie: Uitdelen handout met de 5 vingers. Handout kan in de eigen map.	Hand met de 5 vingers.

Groeigericht werken
Programma BLOK 2
18.30 – 22.00 uur

Thema van Blok 2: De leidster centraal

Doel blok 2

- Pm-ers onderzoeken hun eigen kennis, ervaring en opvattingen over Groeigericht werken.
- Pm-ers delen de eerste experimenten met Groeigericht werken, waardoor Groeigericht werken inhoud in de praktijk krijgt.

Tijd	Inhoud	Werkvorm	Benodigde materialen
18.30 – 18.45	Welkom en doel van de avond.		
18.45 – 19.45	Pm-ers presenteren elkaar de uitgevoerde experimenten rond: <ul style="list-style-type: none"> • Kleine risico's. • Bedoelingen. • Loslaten. 	Vooraf zorgen dat materialen om presentaties te kunnen laten zien aanwezig zijn. Groepen presenteren om de beurt hun experiment. Anderen luisteren en stellen vragen. Kernelementen van Groeigericht werken halen uit de experimenten.	Laptop met beamer en geluidsboxen. TV waarop camera kan worden aangesloten. Flapovers, plakband.
19.45 – 20.00	Pauze		

20.00 – 20.45	Inzicht in hoeveel de pm-ers weten over Groeigericht werken, wat hun motivatie is, welke opvattingen ze hebben, wat ze nodig hebben.	<p>Eerst zelf m.b.v. 'kerobei' formulier. Dit is een werkwijze om systematisch bij jezelf inzicht te krijgen hoe je tegen een bepaald thema aankijkt, wat je ervan weet en welke opvattingen je hebt.</p> <p>Eerst gaan pm-ers zelfstandig aan de slag, lopen de onderdelen langs en vullen in.</p> <p>In tweetal uitwisselen en verdiepen, waarbij eerst de ene persoon aan de beurt is en na 15 minuten de ander. Na afloop een aantal ervaringen met werkwijze door trainer terugvragen.</p>	Kerobei formulier.
20.45 – 21.00	Van opvang naar bedoeling: Inventariseren welke bedoelingen de kinderopvang heeft in de verschillende ontwikkelingsgebieden van groeigericht werken.	<p>Woordspin maken rond het begrip 'bedoelingen'.</p> <p>Pm-ers benoemen de verschillende bedoelingen van de kinderopvang.</p>	Op flap.
21.00 – 21.15	Informatie over bedoelingen per ontwikkelingsgebied.		
21.15 – 21.30	Nieuwe experimenten; een eerste ontwerp van wat de pm-er de komende periode op haar groep kan gaan uitproberen.	Pm-er individueel of in een groepje nieuw ontwerp laten maken.	

GROEIGERICHT

21.45 – 22.00	Afronding met een reflectie op de avond; <ul style="list-style-type: none">• Wat vond je top?• Waarover heb je een tip voor de komende training?• Waar heb je een vraag over?	<ul style="list-style-type: none">• Top• Tip• Vraag	Post-its en flap.
------------------	---	---	-------------------

Groeigericht werken
Programma BLOK 3
10.00 – 17.00 uur

Thema van Blok 3: Kind & groei

Doel blok 3

- Pm-ers krijgen inzicht in welke 'groeigericht-activiteiten' voor verschillende zones geschikt zijn.
- Pm-ers hebben kennis over de wereld van het kind: relatie tussen kinderen, relatie met ouders, identiteitsontwikkeling.
- Pm-ers worden bewust wanneer ze werken met 'bedoelingen'.

Tijd	Inhoud	Werkvorm	Benodigde materialen
10.00 – 10.15	Welkom en doel van de dag.		
10.15 – 10.30	Verkennen begrip 'kinderen en groei'.	In tweetallen verkennen de pm-ers waarbij zij denken wanneer het gaat om 'kinderen en groei'. Op flap: kinderen en groei en vervolgens inventariseren wat er onder wordt verstaan.	Flapover en stift.
10.30 – 10.45	Tentoonstelling inrichten van de verschillende experimenten.	Uitleggen dat we voor elkaar een museum gaan inrichten rond de verschillende uitgevoerde experimenten. Iedereen spullen klaarleggen / ophangen / video startklaar of laptops met foto's.	Plakband om spullen op te hangen. TV. Laptop.

10.45 – 11.30	Museumbezoek.	<p>Wat is Groeigericht werken? Aan de hand van vorige bijeenkomsten zijn een aantal vuistregels opgesteld. Tevens is er het schema van Groeigericht werken met de verschillende zones.</p> <p>Hiermee loop je langs elkaars werk en bekijk de experimenten m.b.v. deze kaartjes en het schema Groeigericht werken.</p>	<p>A6-kaartjes met vuistregels.</p> <p>Schema Groeigericht werken.</p> <p>Post-its.</p>
11.30 – 12.15	<p>Aan de slag met jullie eigen leervragen. Daarvoor is er in de middag een werkplaats ingericht met verschillende hoeken:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Informatie/verdieping. • Iets maken / doen. • Workshop over een thema. • Intervisie. <p>Belangrijk dat je je eigen vraag helder hebt; waaraan heb jij behoefte?</p>	<p>Kwestieformulier. Daarbij maken ze gebruik van het kerobei formulier dat ze in het vorige blok hebben ingevuld. Tevens is er een checklist uit het boek 'pedagogische cirkel' waardoor pm-ers beter zicht krijgen op hun leervraag.</p>	<p>Kwestieformulier. Checklist kopiëren uit het boekje 'pedagogische cirkel'.</p>

12.15 – 13.15	Pauze	<p>Inrichten van de werkplaats met allerlei materiaal;</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hoek met informatie over Groeigericht werken en achtergrondinfo. • Hoek met materiaal om iets te maken; kan ook digitaal met laptop. • Extra ruimte voor een workshop (deze zelf bedenken n.a.v. thema's die spelen bij de groep waarin ze behoefte hebben aan verdieping). 	<p>Boeken en informatie over Groeigericht werken en relevante literatuur over werken in kinderopvang.</p> <p>Materialen om iets te maken (stiften, papier, plakband etc.).</p> <p>Laptop.</p> <p>Materiaal voor workshop.</p>
13.15 – 13.30		<p>Werkwijze werkplaats kort toelichten en pm-ers zich laten inschrijven op één van de hoeken.</p> <p>Aan het eind van de middag moet iedere pm-er kort kunnen toelichten wat de opbrengst was van de twee rondes werkplaats.</p>	<p>Flap met daarop de verschillende hoeken, waarop men zich kan inschrijven.</p>
13.30 – 14.30		<p>Eerste ronde van de werkplaats.</p>	
14.30 – 15.00		<p>Terugkomen in de centrale ruimte: kort inventariseren of iedereen weer aan een nieuwe ronde kan beginnen.</p>	
15.00 – 16.00		<p>Tweede ronde van de werkplaats.</p>	

GROEIGERICHT

16.00 – 16.45	Opbrengsten van de pm-ers: <ul style="list-style-type: none"> • Wat heb je geleerd? • Wat ben je te weten gekomen? • Etc. 	Pm-ers presenteren heel kort aan elkaar wat deze middag ze heeft opgeleverd. In de kring; steeds de beurt doorgeven aan een ander.	
16.45 – 17.00	Vooruitkijken: Hoe ziet het volgende blok eruit en wat is de opdracht voor jullie?		

Groeigericht werken
Programma BLOK 4
10.00 – 17.00 uur

Thema van Blok 4: kind volg jezelf

Doel blok 4

- Pm-ers krijgen inzicht in de verschillende ontwikkelingsgebieden van het kind.
- Pm-ers kunnen een portfolio voor een kind maken.
- Pm-ers krijgen inzicht in hoe binnen Groeigericht werken gekeken wordt naar de ontwikkeling van het kind; dat dit altijd uitgaat van groei.

Tijd	Inhoud	Werkvorm	Benodigde materialen
10.00 – 10.10	Inleiding: Doel van de dag.		
10.10 – 10.30	Intro: Volgen van kinderen.	In tweetal uitwisselen welke ervaringen men heeft met kinderen volgen. Vervolgens centraal uitwisselen en opschrijven op een flap.	Flapover.
10.30 – 10.45	Theorie over volgen van ontwikkeling/groei van kinderen. Denken in groei en niet in beoordeling. 5 ontwikkelingsgebieden: <ul style="list-style-type: none"> • Ik en de ander. • Ik denk en ontdek. • Ik en mijn lijf. • Ik als kunstenaar. • Ik luister en vertel. 	Uitleg geven over de 5 ontwikkelingsgebieden. De 5 ontwikkelingsgebieden op de grond leggen.	5 ontwikkelingsgebieden: <ul style="list-style-type: none"> • Geel: Ik en de ander. • Groen: Ik denk en ontdek. • Blauw: Ik en mijn lijf. • Paars: Ik als kunstenaar. • Rood: Ik luister en vertel.

GROEIGERICHT

10.45 – 11.00	Koppelen van de 5 ontwikkelingsgebieden aan wat pm-ers weten over de groei van kinderen.	Opdracht pm-ers: Wat hoort bij welk ontwikkelingsgebied? Deze opdracht is een vervolg op de vorige bijeenkomst, waarin zij hebben opgesomd waarin kinderen groeien.	
11.00 – 11.30	Ontwikkelingslijnen; uitleg wat dat is. Vervolgens pm-ers zelf ermee aan het werk zetten.	Opdracht: zelf een ontwikkelingslijn ontwerpen voor 1 ontwikkelingsgebied voor een zone.	Werkstappen ontwikkelingslijn.
11.30 – 11.45	Aantal ontwikkelingslijnen bespreken en aanscherpen. Voorleggen van de ontwikkelingslijnen die nu binnen Groeigericht werken ontwikkeld zijn.		Handout met daarop de verschillende ontwikkelingsgebieden en per fase de uitgewerkte ontwikkelingslijnen.
11.45 – 12.15	Portfolio: <ul style="list-style-type: none"> • Wat is dat? • Voorbeelden laten zien. • Waarom werken met portfolio? 	Zelf een oefenportfolio maken m.b.v. meegenomen materiaal. <ul style="list-style-type: none"> • Welk bewijs hoort bij welk ontwikkelingsgebied? 	Lege labels voor portfolio. Mappen. Insteekhoezen voor bewijzen. Handout met info over werken met portfolio en labels.
12.15 – 13.15	Pauze		
13.15 – 13.45		Oefenen met een label maken bij de meegenomen bewijzen. Met elkaar bespreken.	

GROEIGERICHT

13.45 – 14.00	Hierna gaan de pm-ers aan de slag met een eigen leervraag. Introductie van de hoeken en mogelijke workshops.	Je eigen leervraag opschrijven en nadenken waar je het best in de middag mee aan de slag kan. Inschrijven in welke hoek je aan de slag wilt.	Handout met kwestie.
14.00 – 15.00	Iedereen aan de slag met de eigen leervraag.	Een aantal hoeken inrichten waar mensen aan de slag kunnen met hun leervraag. Soms individueel en soms ook in een groep. <ul style="list-style-type: none"> • Denkhoeke. • Doehoeke. • Intervisie/coach. Daarnaast een workshop aanbieden met een inhoudelijk thema bijv. over betrekken van ouders, spelstimulering van kinderen, etc.	Inrichten van hoeken: <ul style="list-style-type: none"> • Denkhoeke: literatuur en achtergrondinformatie en laptop met internetverbinding • Doe-hoeke: scharen, papier, stiften, formats om iets te maken. Dit kan een experiment zijn of een uitwerking voor een plan. • Workshops: extra ruimte voor een workshop.
15.00 – 15.15	Pauze en opnieuw inschrijven voor een workshop.		
15.15 – 16.15		Weer in een nieuwe ronde aan de slag met de eigen leervraag.	Zie boven.
16.15 – 16.45	Iedere pm-er presenteert heel kort wat zijn leervraag was en wat de opbrengst is van de middag		
16.45 – 17.00	Vooruitkijken: <ul style="list-style-type: none"> • Hoe met portfolio aan de slag? • Wat gaan we de volgende keer doen? 	Reflectiespiegel: kort voor zichzelf opschrijven wat ze geleerd hebben over het volgen van kinderen en het portfolio.	Reflectiespiegel.

Groeigericht werken
Programma BLOK 5
18.30 – 22.00 uur

Thema van Blok 5: De Ruimte

Doel blok 5

- Pm-ers krijgen zicht op hoe een portfolio eruit ziet
- Pm-ers worden zich bewust van de inrichting van de ruimte in relatie tot Groeigericht werken.
- Pm-ers zijn in staat de ruimte aan te passen op basis van de behoefte van het kind.

Tijd	Inhoud	Werkvorm	Benodigde materialen
18.30 – 18.45	Welkom en doel van de avond.		
18.45 – 19.15	Pm-ers presenteren elkaar de portfolio's.	In drietallen de portfolio's bespreken. Iedere map 5 minuten bespreken. <ul style="list-style-type: none"> • Wat vind je top? • Wat vind jij een kritisch punt? • Waar heb je een vraag over? 	
19.15 – 19.30	Aanscherpen werkwijze portfolio.		
19.30 – 19.40	Inrichting van de ruimte: een voorbereide ontwikkelomgeving. <ul style="list-style-type: none"> • Betekenis voor kinderen. • Bedoeling in het stimuleren van de ontwikkeling. <p>Wat maakt een inrichting een goede inrichting voor Groeigericht werken?</p>		Handout: aanwijzingen inrichten groeigerichte ruimte.

GROEIGERICHT

19.40 – 20.30	Een ontwerp maken met collega's voor een goede groeigerichte ruimte.	Opdracht: Ga in drietallen aan de slag en pas met behulp van een plattegrond de inrichting van de huidige locatie aan; wat zou je nu al kunnen veranderen om de omgeving meer groeigericht te maken. Eventueel kan ook al daadwerkelijk in de ruimte een aantal dingen worden veranderd.	Plattegrond van het kinderdagverblijf. Post-its. Stiften. Kaartjes Groeigericht werken. Flaps en plakband.
20.30 – 20.45	Pauze		
20.45 – 21.30	Presentatie van de ontwerpen en feedback geven aan elkaar over het gemaakte ontwerp.	Iedere groep verzorgt een korte presentatie hoe zij de ruimte hebben heringericht en wat de motivatie daarvoor is. Anderen stellen vragen en geven feedback.	
21.30 – 22.00	Afronden van de bijeenkomst.	Terugkijken op de avond en opdracht voor de volgende keer. Vooruitkijken naar het volgend blok.	Handout met huiswerkopdracht voor het volgende blok.

Groeigericht werken
Programma BLOK 6
10.00 – 17.00 uur

Thema van Blok 6: Ritme, Routine en Rituelen

Doel blok 6

- Pm-ers hebben goed zicht op wat Groeigericht werken inhoud.
- Pm-ers zijn in staat om input te leveren voor het pedagogisch werkplan van hun functie.
- Pm-ers formuleren een vraag voor coaching. Waar lopen ze tegenaan?

Tijd	Inhoud	Werkvorm	Benodigde materialen
10.00 – 10.10	Inleiding: doel van de dag. Afrondend blok. Scherp staan op alle thema's; 1. Basis 2. De leidster centraal 3. Kind & groei 4. Kind volg jezelf 5. Ruimte 6. Ritme, routine en rituelen Input voor het pedagogisch werkplan Groeigericht werken.	Korte uitleg over ritme, routine en rituelen. Voorbeelden laten noemen van ritme, routine en rituelen.	
10.10 – 10.30	Pm-ers denken na over hoe ver zij zijn met het Groeigericht werken en wat zij nog nodig hebben in dit laatste blok of in de coaching on the job.	Opstart oefening: wat heb jij nog voor kennis/vaardigheden nodig om in een groeigerichte ruimte te kunnen werken (iets waarop je zelf invloed hebt). Deze op een flap schrijven en kijken wat we die dag nog kunnen oppakken.	Flapover met stiften.

10.30 – 10.45	Pedagogisch werkplan van de locatie presenteren en zicht krijgen wat er nog nodig is.	Manager presenteert aanzet : Wat hebben we al aan materiaal / inhoud liggen? Wat staat ons nog te doen? Reflectie: van de trainer en van de groep.	
10.45 – 11.00	Inleiden van het circuit; <ul style="list-style-type: none"> • Basis. • Pm-ers. • Kind en groei. 	Trainer vertelt kort wat er gaat gebeuren en hoe dat in een circuit wordt vormgegeven.	
11.00 – 11.45	In het circuit gaan de medewerkers aan de slag met 3 opdrachten; 1. Wat is nu Groeigericht werken: hebben ze daar nu zicht op? 2. Competenties van een pm-er in een groeigericht locatie. 3. Experimenten die zijn uitgevoerd op de locaties.	1. Basis Definitie spel. In tweetallen 'dit is het wel – dit is het dus niet' opdracht: Plak de kaartjes op een flap met wel / niet groeigericht. 2. De leidster centraal Op basis van het algemene ontwikkelmateriaal, meest belangrijke kwaliteiten, markeren. Prioriteiten stellen. 3. Kind & groei Activiteiten terugdenken. Vraag: Welk experiment vinden jullie samen het mooiste voorbeeld van Groeigericht werken en waarom? <ul style="list-style-type: none"> • Schrijf op flap. Steeds 15 minuten per opdracht en daarna wisselen.	Kaartjes traditioneel versus groeigericht. Lijst competenties pm-ers SKON. Overzicht van uitgevoerde experimenten.

11.45 – 12.00	Centrale terugkoppeling Thema's 1, 2 en 3.	Wat is nu Groeigericht werken: scherp zijn op wat het wel en niet is.	
12.00 – 13.00	Pauze		
13.00 – 14.00	4. Kind volg jezelf Ontwikkellijnen en kindportfolio Na experimenten te hebben gedaan ligt er nu een norm waaraan een portfolio moet voldoen.	Een aantal portfolio's op tafel leggen en daar kritisch naar kijken. <ul style="list-style-type: none"> • Waar kan het scherper? • Afspraken voor de locatie over werken met portfolio en hoe in pedagogisch werkplan opnemen. 	
14.00 – 15.00	5. Ruimte Keuze of dit of ontwerp buitenruimte (bewust maken dat lijst inrichting er ligt)	Praktijkopdracht <i>Een groeigerichte omgeving</i> <ul style="list-style-type: none"> • Foto voor en foto na. • Reflectie op de veranderingen. • Effect op de kinderen. • Effect op het handelen van de pedagogisch medewerker. 	
15.00 – 15.15	Pauze		

15.15 – 16.15	6. Ritme, routine en rituelen <ul style="list-style-type: none"> • Slapen • Eten • Wassen/plassen • Spelen binnen • Spelen buiten • Herstellen 	<p>Opdracht: Maak een dagprogramma waarin wel routine zit, maar geen klok. Wat is leidend? De groep? Het kind? In hoeverre kan het kind iets alleen doen?</p> <p>Presenteer elkaar een dag. Feedback geven.</p>	Flaps en stiften.
16.15 – 16.45	Afsluiten van de training Groeigericht werken. Vooruitkijken naar coaching on the job en VIB op locatie.	Reflectie met de hand.	Informatie over coaching on the job en VIB.
16.45 – 17.00	Afsluiting.		